

7. Східні релігії в умовах українського культурно-цивілізаційного простору

Коли мова заходить про Східні релігії в західному культурно-цивілізаційному просторі, то під ними ми будемо розуміти насамперед релігії, які виникли на індійському субконтиненті – індуїзм, буддизм та сикхізм, а згодом отримали поширення та різні свої модифікації поза його межами, а також китайські релігії – конфуціанство і даосизм. Усі вони мають власну історію виникнення, загальні риси в основах віровчення, способах віросповідання і, що найсуттєвіше, популярність з боку Західного світу, у тому числі й серед українців. Ми свідомо утримаємось від розгляду арабомусульманської філософсько-релігійної традиції, оскільки вона має спільне коріння скоріше з європейською традицією.

Підвищений інтерес до релігійно-філософських, містичних та езотеричних традицій Східних культур простежується особливо в українському духовному просторі на межі ХХ-ХХІ століть. Якщо характеризувати сучасну релігійну карту України на предмет наявності Східних релігій, то вони представлені у більшості 58 буддійськими організаціями різних орденів і шкіл – буддійський орден Ніппондзан Мьоходзі, Школа Карма Каг'ю та ін. Активно в Україні заявляють про себе неорієнталістські рухи. Найчисельнішими за кількістю релігійних організацій та активності є Товариство свідомості Крішні (48 організацій станом на 1 січня 2011 р.). Проте з 2004 року Держкомнацрелігій України не розписує конфесійно орієнталістські релігії, а дає на початок всіх наступних років, в тому числі й 2011-го, організації різних релігійних течій оптом. Таких нині маємо 52. На початок 2004 року мали таку картину орієнталістських організацій: Всесвітня Чиста Релігії (Сахаджа Йога) – 18, послідовники Шрі Чінмоя – 3, рух Сант Мат (Сурат Шабд Йога) – 2, вайшнави, місія Шрі Чайтан'я Сарасват Матх, рух Дхарма Кальки, тантристи (Панчама Веда), рух Махараджі (Трансцендентальна медитація), ведантисти, послідовники вчення Сат'я Баби, Віри світла, Карма Кальки, вчення Гух'ясамаджа, супутники майстра Сія-Світ, течія «Вітер Надії»³⁸³ та рух Махаріші – по одній та ін.

Одразу зауважимо, до релігійної діяльності орієнталістських течій в сучасній Україні необхідно підходити диференційовано, оцінюючи їх діяльність об'єктивно, незаангажовано, відзначаючи позитивний потенціал в їхній діяльності. Помилкою є оцінювання цих релігійних спільнот, напрямів, течій як сект чи деструктивних культів, що подекуди можна спостерігати в українських ЗМІ та заяв церковних і біляцерковних діячів традиційних як для України релігій.

³⁸³ При типології релігійних організацій варто мати на увазі факт постійного релігійстворення та можливої зміни та модифікації певних віровчень. Зокрема, релігійна громада «Вітер Надії» у м. Львові до 2009 року носила назву «Братство місії Чайтаньї».

Метою нашого параграфу є аналіз діяльність орієнталістських релігійних організацій в сучасному українському духовному просторі, виявлення тенденції адаптаційних можливостей Східних релігій в Україні, а також їх вплив на духовно-релігійне життя пересічного українця.

Констатуємо, що при наявності наукового інтересу до Східних релігійних феноменів³⁸⁴ все таки існує певна складність при їх вивченні та інтерпретації західними дослідниками. В першу чергу, це європоцентричні (християноцентричні) установки західних вчених щодо Східних релігій. Як зазначає російський релігієзнавець Є. Торчинов, «незважаючи на всі досягнення культурної антропології ХХ ст., релігієзнавці схильні дивитися на християнство як на якийсь еталон релігії, розглядаючи всі інші форми релігійності як щось вторинне чи ж навіть якісь маргінальні дивацтва або незрозумілі і курйозні девіації».³⁸⁵

Крім того, релігієзнавці-сходознавці завжди підсвідомо шукають в досліджуваному матеріалі якусь подібність із своєю культурною традицією і мимоволі вестернізують досліджуваний матеріал. Наприклад, для послідовників Східних релігій дещо незрозумілими постають питання: «До якої конфесії Ви належите?», «Чи вірите Ви в Бога?» і т.п. На жаль, академічне сходознавство, в тому вигляді, як воно існує на Заході, значною мірою конструює свій «ідеальний» об'єкт дослідження, «академічний симулякр» і в подальшому займається більше ним, ніж реальністю. Західна філософська наука лише зараз почала усвідомлювати, що існують інші культури, які не приймають західний шлях розвитку як єдиноможливий.

Розглядаючи означену проблему, британський соціолог Б. Вілсон стверджує: «До певної міри соціологія релігії все ж перебуває в полоні своїх понять – понять християнських з роду. Однак будь-який критик із-зовні повинен визнати те, що це є полон, а не добровільна відданість, і що принаймні деякі соціологи усвідомлюють це. Можливо, повністю звільнитися від цього полону наука й безсила, оскільки соціологові потрібні поняття, які «надають змісту новим випадкам і зовнішнім окремим прикладам». І це є саме ті поняття, що їх розуміє його власна спільнота й що вони походять із культурного контексту, а якому така спільнота вивчає свої умови дискурсу».³⁸⁶

³⁸⁴ Про науковий інтерес свідчить ряд заходів: Щорічні міжнародні наукові конференції «Сходознавчі читання А. Кримського», які відбуваються на базі Інституту сходознавства НАН України; конференції на тему «Українське сходознавство: проблеми методології, джерела, дослідження, міжцивілізаційний діалог», яку проводить Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України; круглі столи «Сходознавство і релігієзнавство у контексті дослідження міжнародних відносин», які проводить Інститут сходознавства та міжнародних відносин «Харківський колегіум» та ін.

³⁸⁵ Торчинов Е. А. Пути философии Востока и Запада: познание запредельного. – СПб., 2005 // <http://www.vizantarm.am/page.php?145>

³⁸⁶ Вілсон Б. Соціологія релігії / Пер. з англ. Марини Хорольської. – Х., 2002. – С.61

Друга складність дослідження Східних релігій виявляється в тих трансформаціях, модифікаціях, подекуди й пристосуванні, які вони зазнають у процесі як власної еволюції, так і міжкультурного/міжрелігійного обміну в сучасному глобалізованому світі.

Коротко зупинимось на ключових особливостях Східних релігій і тих ідеях, які привертають увагу пересічних громадян України. Насамперед, це є: ідея єдності та взаємозв'язку всього існуючого у Всесвіті; відчуття цілісності світу; осягнення вищої Істини; визнання цінності внутрішнього світу кожної окремої особистості, її чуттєвої сфери, особистісних містичних переживань та використання при цьому таких концептів як: самозаглиблення, самопізнання, самовдосконалення, просвітлення, медитація, реінкарнація.³⁸⁷

Сучасний український культурно-цивілізаційний простір характеризується активною імплементацією східних ідей, парадигм мислення, цінностей до традиційно сформованої самобутньої української культурно-релігійної традиції. Проте сучасні українці, з метою віднайдення себе, свого справжнього «Я», самовдосконалення своєї особистості, активно використовують також східні способи й методи трансформації людської свідомості, покращення стану здоров'я - як фізичного, так і психічного. Ними освоюються різні практики езотеричних чи духовних традицій. Це зрозуміло з огляду на феномени інкультурації та плюралізму, а також на той факт, що в східних релігійних системах ці методики розроблені дещо глибше й повніше, ніж у західних традиціях. Відтак, К. Юнг в своїй праці «Про психологію східних релігій і філософій» наголошує: «На Заході (за винятком єзуїтських «Вправ» з дуже вузьким колом придатності) не розвинулося нічого подібного до йоги, тому європейець відчуває бездонний страх перед жахливістю особистісного несвідомого».³⁸⁸

Іншим суттєвим фактором того, що різноманітні форми східної релігійності привертають увагу пересічного українця як реакція на кризу моральних цінностей технологічної/інформаційної цивілізації є те, що вони виявляють більш сильнішу емоційну спрямованість аніж релігійні традиції Заходу³⁸⁹. Відразу ж зауважимо, що сприйняття чужих ідей відбувається лише тоді, коли з'являється запит на ці ідеї, – запит який, обумовлений

³⁸⁷ В цьому контексті, наведемо, як приклад, соціологічне дослідження, що було проведено серед студентів православних духовних семінарій та богословських факультетів осінню 2004 року. Зокрема, ідею реінкарнації підтримують 12,5% їх слухачів, ще 23,4% – не змогли однозначно відповісти «так» чи «ні». Для респондентів, які ідентифікували себе з православ'ям, такі показники є доволі високими, адже зазначене положення йде в розріз із християнським віровченням.

³⁸⁸ Юнг К. О психологии восточных религий и философии // http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Yung/01.php

³⁸⁹ Безарова Г. Схід і Захід: актуалізація світоглядних та психологічних традицій // Релігія та соціум. – 2008. – №1. – С.29-33.

суспільним буттям. В цьому зв'язку, сучасний український віруючий постає як практичний, раціоналізований, інтелектуалізований віруючий, який прагне досягнути, зрозуміти й трансформувати існуючі релігійні системи як західні, так східні. І тут ймовірний варіант розвитку особистої релігійності, коли на основі різноманітних релігійних систем віруючий творить свої власні релігійні переконання.

Появу орієнталістських релігій в сучасній Україні безумовно потрібно розглядати як складову загальносвітових релігійних процесів, а також як протестну реакцію певної частини населення проти існуючих традиційних форм світогляду чи проти існуючого суспільно-політичного устрою. Хоча на початок XXI століття Східні релігії почали втрачати тенденцію «бунтарства» й успішно пристосовуються до існуючих соціально-політичних умов нашої країни, прагнучи віднайти спільну мову із представниками традиційних для України релігій та беручи активну участь в різних міжконфесійних заходах.³⁹⁰

Космополітизація є тією основною рисою усіх Східних релігій, яка також певною мірою впливає на вибір неофітами східної релігійності. Особливо це характерно для людей, у яких із-за тих чи інших обставин не сформувалася чітко визначена етнічна ідентичність. Цьому сприяє й те, що у своїй більшості східні релігійні феномени не враховують етнічний фактор у своїй діяльності, а позиціонують себе як універсальні течії.

Окрім великої кількості вищеперелічених загальних ознак сучасного орієнталізму, в українському варіанті його функціонування простежуються й певні особливості та відмінності:

По-перше, практично усі неоорієнталістські течії, що прийшли в Україну, привнесені із-зовні безпосередньо не засновниками віровчення, а їхніми послідовниками й учнями. Вони привнесені до нас не як релігійна течія країни її появи, а як дещо (а то й істотно) змінений її різновид, що поширений в якійсь країні Заходу (переважно у США) і вже звідти транспортований в країни Східної Європи, в тому числі й в Україну.

По-друге, сучасні адепти Східних релігій, у своїй більшості - це освічені люди (з вищою чи незакінченою вищою освітою), це інтелектуалізована верства населення України: вчителі, лікарі, інженери, а також представники «творчих професій» – художники, музиканти. Як правило, всі вони виховані в дусі нерелігійних традицій та цінностей, прийшли в громаду свідомо, раціонально обравши прийнятну релігійну систему, яка б максимально відповідала їх духовним запитам, ознайомившись до цього із базовими догматами того чи іншого віросповідання або ж надихнувшись переконливим проповідям проповідників чи учнів.

³⁹⁰ Тамамян Н. В. Неоіндуїзм: історія появи, еволюції та розповсюдження: Автореферат дис... канд. іст. наук. – Сімферополь, 2006. – С.1.

По-третє, Східні релігії - це винятково міський феномен переважно Центральної та Східної України, який зосереджений у мегаполісах певних регіонів (Київ, Харків, Дніпропетровськ, Донецьк, Запоріжжя).

По-четверте, існують суттєві відмінності в організації релігійних громад Східних релігій в нашій країні від діючих за кордоном спільнот цієї ж конфесійної належності. В Україні майже не прижилися сільськогосподарські комуни, підприємства торгівлі й промисловості, орієнтовані на виробництво продуктів харчування і культових речей, що є притаманним цим же релігійним течіям на Заході.³⁹¹

По-п'яте, на основі ідей Східних релігій трапляються й створення власних інтелектуально-харизматичних спільнот, що нерідко завершується й відвертими спекуляціями³⁹² – створенням різноманітних груп психологічної підготовки у різних видах східних бойових мистецтв, буддійських психотехнік, а то й сект на зразок «Білого братства» або менш відомої черкаської організації «Білий лотос».

По-шосте, відбувається активне залучення Інтернет-технологій. Найбільш потужно в Інтернет-просторі заявлені ті східні релігійні громади, які є найбільшими за кількістю послідовників. Тут безперечним лідером є Товариство свідомості Крішни, у якого, окрім наявності постійно обновлюваної, актуальної сторінки у всесвітній мережі Інтернет, також функціонує й електронна розсилка новин, анонси релігійних фестивалів, а що найголовніше - онлайн трансляції лекцій, кіртанів, звернень тощо.

По-сьоме, спостерігається вплив пріоритетів зовнішньої політики України на відношення до релігійних громад чи їх релігійних діячів східного походження, які діють на території нашої держави. Зокрема, це стосується духовної практики китайського напрямку Фалунь-Дафа та буддійської громади Ніпподзан Мьоходзі (депортація з України буддійського монаха Дзюнсея Терасава в лютому-березні 2004 р.; відмова йому в отриманні української візи у травні 2005 р.)³⁹³

По-восьме, в релігіях східного походження (як і в харизматичних спільнотах християнської парадигми) чітко простежується увага до кожного окремого неофіта, його проблем та духовних пошуків. Зокрема, в релігійній організації Товариство свідомості Крішни це знайшло своє відображення як у шанобливому, привселюдному вітанні кожного неофіта, так і в зібранні віруючих поза межами релігійної громади на т.зв. намахатти, де послідовники Товариства свідомості Крішни можуть поділитися своїми життєвими проблемами чи радощами за неформальних умов. Варто відзначити також беззаперечну роль духовного лідера (вчителя, гуру) та орієнтацію на тотальний позитив. Наприклад, у межах Товариства

³⁹¹ Тамамян Н. Неоіндуїзм на території України: виникнення і сучасне положення // Українське релігієзнавство. – 2006. – №39. – С. 127-135.

³⁹² Саух Ю.П. Філософія буддизму. Глобалізаційний вимір. – К., 2009. – С. 159

³⁹³ Савченко О.А. Українська сангха японського ордену Ніпподхан Мьоходзі // Релігія. Наука. Суспільство. –2010. – №2. – С. 290-295.

свідомості Крішни проходять семінари, орієнтовані на позитивне мислення, літні та зимові фестивалі, в яких панує відчуття радості та очікування чуда.

Окремо ще зацентруємо увагу на тому аспекті, що Східні релігії в сучасній Україні постають в переважній більшості як молодіжний феномен. Наприклад, серед прихильників буддизму в Україні частка молоді становить до 80 % складу громад. Високим є відсоток молодих людей і серед інших релігійних течій східного походження, зокрема Товариства свідомості Крішни. Для багатьох молодих людей процес духовних пошуків у сфері східної релігійності є типовим явищем. Загалом це свідчить про неусталеність та несформованість їх релігійної свідомості. Це підтверджується даними соціологічного опитування: 39,6 % респондентів повідомили, що: «пошук істини, правди» спонукає їх до зміни одного віросповідання на інше. Серед прихильників Товариства свідомості Крішни (ТСК) таких виявилось – 45 %.³⁹⁴

До причин зацікавленості сучасною молоддю східними релігійними практиками, по-перше, варто віднести той факт, що молодіжний вік дає можливість вільного релігіївбору, оскільки молодь, із-за своїх сутнісних характеристик (наприклад, набуття власної духовної самобутності) більше схильна як до навернення до релігії як цінності, що надає сенс людському існуванню, так і до переміщення з однієї релігійної організації в іншу з метою віднайдення найбільш прийняттого для себе варіанту релігійної спільноти.

По-друге, належність до якоїсь Східної релігії - це спосіб привернення уваги до своєї персони, свого життя, прагнення виділитися в якийсь спосіб із натовпу й наповнити своє життя яскравими емоціями. І тут на допомогу приходять програми духовного самовдосконалення за допомогою різних медитаційних систем, які всіляко пропонують Східні релігії.

По-третє, вибираючи екзотичне вірування, молода людина створює власний образ – цікавий, несхожий на інших. І за рахунок цієї оригінальності одночасно піднімає власну самооцінку. Окремо варто згадати й про процес самоутвердження молодої людини, коли відбувається пошук форм, засобів, шляхів особистісної актуалізації. Самовизначаючись у наявному світоглядному розмаїтті, молода особа стає носієм певної системи цінностей (релігійних, арелігійних), які для неї стають своєрідною сіткою духовних координат при її самоутвердженні, самореалізації. Відтак, якщо вона знаходить якусь «нову» релігійну спільноту, сама її «новизна» дає можливість відірватися від старого і в такий спосіб самоутвердитися.

По-четверте, якщо у молодої людини є проблеми із спілкуванням, то тут вона може знайти свою другу родину та друзів. І якщо молода людина

³⁹⁴ Косуха П.І., Колодний А.М. Соціально-демографічний портрет нетрадиційного віруючого // Нові релігії України. – К., 2010. – С. 155.

має потребу у тому, щоб хтось її життя вольовим рішенням організував чи структурував, вона може підсвідомо прагнути у такий суспільний простір.

По-п'яте, молода людина прагне не лише бачити релігію, беручи участь в традиційних церковних обрядодійствах, а й знати і розуміти їх зміст, набувати свій власний індивідуальний містичний досвід та виявляти свою релігійну дієвість осмислено, активно, включено. Також не другорядну роль відіграє і той факт, що орієнталістські релігії в своїй більшості в культових діях звернені до емоційно-вольової сфери людини (це – мова релігії, сприйняття релігії через музику, спів), що й викликають резонанс у свідомості молодого покоління.

Варто відзначити і момент компенсаційної функції, що надто яскраво виявляється в східних релігійних традиціях та духовних практиках. Загалом остання постає як функція «відновлення» і характеризує процес зняття в трансцендентному вимірі життєво важливих суперечностей і проблем людського буття. Своє специфічне вираження компенсаційний ефект нетрадиційної релігійності знаходить у «терапевтичній», «утішній» функціях. Психотерапевтична практика медитації йоги, яка активно використовується багатьма неоорієнталістськими спільнотами (зокрема Товариством свідомості Крішні, Товариством «Всесвітня Чиста Релігія» – Сахаджа-Йога, рухом Шрі Чінмоя, Товариством Шрі-Ауробіндо, течіями буддійського віросповідання: дзен-буддизм, тибетський буддизм, ламаїзм), знімає негативні емоції, психологічні стреси, послуговує збереженню внутрішнього спокою, душевної рівноваги особистості, несе «примирення» з негараздами життя. Гадаємо, що культова практика неоорієнталістських релігій значною мірою сприяє неофітам подолати психологічні проблеми, які виникають в їх житті.

Підводячи підсумки, зазначимо, що у релігійному житті українців спостерігається певне ідейне поєднання духовних традицій Сходу і західних теорій про сутність та мету людського існування. Проте ми не повинні забувати про певні суперечності, що виникають між Західним та Східним типом релігій, про цивілізаційну своєрідність Сходу і Заходу, про принципову неможливість повного запозичення та адаптації Східних релігійних концептів, традицій до реалій духовного життя українця, без врахування його відмінностей та особливостей. Адже Захід завжди шукає величності, Схід же – занурення та заглиблення. На Заході віруючі підпорядковуються вищій божественній особистості, очікуючи її милосердя, а на Сході знають, що спасіння залежить від «роботи індивіда над самим собою». Однією з таких «особливостей» нових релігійних рухів, що мають під собою східне підґрунтя, є те, що вони у всій своїй більшості позиціонують себе при діяльності в Україні швидше як духовні, господарчі та громадські, а не релігійні організації. Наприклад, університети Махаріші намагаються реєструватися в Україні як господарчі та громадські структури під різними назвами (менеджменту, трансцендентальної медитації, ведичної спільноти тощо).